

ПРАВОВА ПОЗИЦІЯ

Згідно зі статтею 59 Закону України «Про Конституційний Суд України», з метою забезпечення повного і об'єктивного розгляду справи та ухвалення Конституційним Судом України обґрунтованого рішення, на виконання листа судді Конституційного Суду України від 07.09.2020 № 361-005-16/3510, Харківський національний університет внутрішніх справ повідомляє таке.

1. Щодо змісту та сутності поняття «спеціальна конфіскація» у кримінальному праві України.

Відповідно до ч. 1 ст. 96-1 Кримінального кодексу України (далі – КК) спеціальна конфіскація полягає у примусовому безоплатному вилученні за рішенням суду у власність держави грошей, цінностей та іншого майна у випадках, визначених цим Кодексом, за умови вчинення умисного кримінального правопорушення або суспільно небезпечного діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною цього Кодексу, за які передбачено основне покарання у виді позбавлення волі або штрафу понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, а так само передбаченого ч. 1 ст. 150, ст. 154, ч. 2 і 3 ст. 159-1, ч. 1 ст. 190, ст. 192, ч. 1 ст. 204, 209-1, 210, ч. 1 і 2 ст. 212, 212-1, ч. 1 ст. 222, 229, 239-1, 239-2, ч. 2 ст. 244, ч. 1 ст. 248, 249, ч. 1 і 2 ст. 300, ч. 1 ст. 301, 302, 310, 311, 313, 318, 319, 362, ст. 363, ч. 1 ст. 363-1, 364-1, 365-2 цього Кодексу.

Згідно з ч. 2 цієї статті спеціальна конфіскація застосовується на підставі:

- 1) обвинувального вироку суду;
- 2) ухвали суду про звільнення особи від кримінальної відповідальності;
- 3) ухвали суду про застосування примусових заходів медичного характеру;
- 4) ухвали суду про застосування примусових заходів виховного характеру.

Предмет конфіскації конкретизовано в ст. 96-2 КК України. Так, згідно з ч. 1 ст. 96-2 КК спеціальна конфіскація застосовується у разі, якщо гроші, цінності та інше майно:

- 1) одержані внаслідок вчинення кримінального правопорушення та/або є доходами від такого майна;
- 2) призначалися (використовувалися) для схиляння особи до вчинення кримінального правопорушення, фінансування та/або матеріального забезпечення кримінального правопорушення або винагороди за його вчинення;
- 3) були предметом кримінального правопорушення, крім тих, що повертаються власнику (законному володільцю), а у разі, коли його не встановлено, – переходять у власність держави;
- 4) були підшукані, виготовлені, пристосовані або використані як засоби чи знаряддя вчинення кримінального правопорушення, крім тих, що

повертаються власнику (законному володільцю), який не знав і не міг знати про їх незаконне використання.

Відповідно до ч. 2 ст. 96-2 КК у разі якщо гроші, цінності та інше майно, зазначені у ч. 1 цієї статті, були повністю або частково перетворені в інше майно, спеціальній конфіскації підлягає повністю або частково перетворене майно. Якщо конфіскація грошей, цінностей та іншого майна, зазначених у ч. 1 цієї статті, на момент прийняття судом рішення про спеціальну конфіскацію неможлива внаслідок їх використання або неможливості виділення з набутого законним шляхом майна, або відчуження, або з інших причин, суд виносить рішення про конфіскацію грошової суми, що відповідає вартості такого майна.

Згідно з ч. 3 ст. 96-2 КК спеціальна конфіскація застосовується також у разі, коли особа не підлягає кримінальній відповідальності у зв'язку з недосягненням віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, або неосудністю, або звільняється від кримінальної відповідальності чи покарання з підстав, передбачених цим Кодексом, крім звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності.

З урахуванням системного аналізу вищенаведених законодавчих положень та сучасних доктринальних уявлень про сутність цього правового явища, можна виокремити такі ознаки спеціальної конфіскації:

1) спеціальна конфіскація – це інший засіб кримінально-правового реагування на вчинення кримінального правопорушення (злочину або кримінального проступку), а також суспільно небезпечного діяння неосудною особою чи неповнолітньою особою, яка не досягла віку, з якого настає кримінальна відповідальність. Цей засіб кримінально-правового реагування залишається «іншим»:

а) і тоді, коли він застосовується як доповнення до кримінальної відповідальності, тобто разом з покаранням або примусовими заходами медичного характеру щодо обмежено осудної особи чи примусових заходів виховного характеру щодо неповнолітньої особи, яка досягла віку настання кримінальної відповідальності;

б) і тоді, коли він застосовується поза межами кримінальної відповідальності, тобто у випадку звільнення особи від кримінальної відповідальності або застосування примусових заходів медичного характеру щодо неосудної особи чи примусових заходів виховного характеру щодо неповнолітньої особи, яка не досягла віку з якого настає кримінальна відповідальність;

2) вона має примусовий характер і застосовується незалежно від волі особи, щодо майна якої її застосовано;

3) носить майновий характер, що полягає в позбавленні особи права на майно, яке перебуває в неї на законних чи незаконних підставах;

4) може обмежувати майнові інтереси як винного, так і третіх осіб;

5) застосовується до майна, пов'язаного із вчиненням кримінального правопорушення або суспільно небезпечного діяння, незалежно від того, чи перебуває таке майно у власності його суб'єкта або адресата;

6) застосовується виключно на підставі судового рішення (вирок або ухвала);

7) застосовується в разі вчинення одного із умисних кримінальних правопорушень або суспільно небезпечних діянь, що підпадають під діяння, передбаченні Особливою частиною КК, за які передбачено основне покарання у виді позбавлення волі або штрафу понад три тисячі неоподаткованих мінімумів доходів громадян, а також будь-якого з протиправних посягань, що передбачені Особливою частиною КК, перелік яких визначено ч. 1 ст. 96-1 КК;

8) має безоплатний характер, тобто особа, до майна якої її застосовано, не отримує відшкодування за конфісковане в неї майно;

9) у процесі реалізації допускається можливість її заміни на конфіскацію грошової суми, еквівалентної вартості майна, що повинно підлягати спеціальній конфіскації (ч. 2 ст. 96-2 КК);

10) за чинним кримінальним законодавством вона не поділяється на види.

Варто зазначити, що нормативні приписи щодо спеціальної конфіскації висвітлені у розділі XIV Загальної частини КК, який має назву «Інші заходи кримінально-правового характеру». У цьому розділі закону про кримінальну відповідальність спеціальна конфіскація розташована водночас з примусовими заходами медичного характеру і примусовим лікуванням як окремими різновидами інших заходів кримінально-правового характеру.

Отже, у розділі XIV Загальної частини КК нормативно визначені ті заходи кримінально-правового реагування на протиправні посягання, які за своєю суттю та призначенням хоча і є примусовими, але не є каральними заходами, тобто не є заходами-покараннями. Ознака «іншості» цих заходів кримінально-правового впливу власне і свідчить про те, що ці заходи є відмінними від покарання. При цьому «іншість» як ознака свідчить також і про те, що спеціальна конфіскація, хоча і розташована у розділі XIV Загальної частини КК, водночас є окремим самостійним заходом кримінально-правового характеру в системі таких інших заходів, окремі види яких також унормовані в цьому розділі.

Оскільки спеціальна конфіскація належить до так званих «інших» заходів кримінально-правового характеру, її мета відрізняється від мети покарання. Зокрема, спеціальній конфіскації не властива мета кари і виправлення винної особи. Це принципова позиція. Спеціальна конфіскація покликана заблокувати «рухи» підозрілого капіталу або капіталу, здобутого законним шляхом, який у подальшому сприяв різним проявам кримінальної активності. Відібрання в особи знарядь спричинення шкоди, грошових коштів або іншого визначеного законом майна націлене на запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень або суспільно небезпечних діянь, що підпадають під ознаки діянь, передбачених Особливою частиною КК, як особами, що є суб'єктами кримінального правопорушення, так і особами, які такими суб'єктами не є. У цьому контексті спеціальна

конфіскація є ефективним і необхідним засобом протидії різним проявам сучасної злочинності.

Доречно зауважити, що в окремих рішеннях Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) підкреслюється теза про те, що спеціальна конфіскація майна, яке набуто незаконним чином або походження якого пояснити неможливо, переслідує як компенсаторну, так і превентивну мету¹.

Отже, метою спеціальної конфіскації є не кара та виправлення особи, а відновлення соціальної справедливості (у тому разі, коли майно повертається власнику (законному володільцю) або слугує як матеріальна база для відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням), а також запобігання (загальна і спеціальна превенція) вчиненню нових кримінальних правопорушень або суспільно небезпечних діянь, що підпадають під ознаки діянь, передбачених Особливою частиною КК.

Разом з тим, не можна не звернути увагу і на те, що у вітчизняній кримінальній юриспруденції існує позиція, згідно з якою спеціальна конфіскація в дійсності не відмежована за своїми ознаками від кримінального покарання. Більше того, на думку окремих вітчизняних фахівців, вказана позиція знаходить своє висвітлення безпосередньо в деяких рішеннях ЄСПЛ, в яких, зокрема, наголошується на тому, що спеціальна конфіскація може переслідувати не лише цілі превенції і відшкодування, але і цілі покарання. У такому разі цілі превенції і відшкодування поєднуються з цілями покарання і можуть розглядатися як складові самого поняття покарання².

Коментуючи подібну позицію, слід зазначити, що відповідно до усталеної практики ЄСПЛ застосування конфіскації майна (за умови, якщо така конфіскація формально ґрунтується на вимогах закону), буде відповідати вимогам ст. 1 Протоколу № 1 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод лише тоді, коли така законна конфіскація у цій конкретній ситуації не буде порушувати «справедливу рівновагу між вимогами загального інтересу і захисту фундаментальних прав осіб». Зокрема, ЄСПЛ у рішенні по справі «Уелч проти Сполученого Королівства» наголошує на тому, що одним з обов'язкових критеріїв правомірності втручання у право мирного володіння майном є критерій «пропорційності», «справедливої рівноваги» між суспільними та приватними інтересами. Складові цього критерію не є універсальними (абсолютними), оскільки не існує чіткого, виключного переліку обставин, установлення яких беззаперечно свідчитиме про додержання чи порушення цієї «справедливої рівноваги»³.

¹ Справа «Гогітідзе та інші проти Грузії» (заява № 36862/05) : рішення Євросуду з прав людини від 12 трав. 2015 р. URL: <https://courses.edera.com/assets/courseware/9e466733eab9aeb296f9e4ce7973e27c/asset-v1:EdEra+HR201+hr201+type@asset+block/1P1-Gogitidze.pdf>.

² Справа «Уелч проти Сполученого Королівства» (заява № 17440/90) : рішення Євросуду з прав людини від 9 лют. 1995 р. // HUDOC : database. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-125350>.

³ У Верховному Суді України підсумували рекомендації щодо захисту права власності. *Закон і бізнес*. URL:

З огляду на це, варто зазначити, що одним із критеріїв спеціальної конфіскації саме як іншого заходу кримінально-правового характеру є критерій «пропорційності», «справедливої рівноваги» між суспільними та приватними інтересами. Лише у випадках залишення правозастосувачем його поза увагою припустимо якимось чином вести мову про наближення спеціальної конфіскації як іншого заходу кримінально-правового характеру до кримінального покарання. Але тут хотілося б зробити таке застереження. Верховний Суд, ураховуючи саме цей аспект, наголошує на тому, що можливість застосування спеціальної конфіскації не повинна виключатися навіть у тих випадках, коли конфіскація майна, з огляду на його вартість, виглядає набагато суворішим заходом, ніж призначене покарання. У таких випадках суд має навести належні аргументи, які обґрунтовують, з урахуванням обставин конкретної справи, що такий захід не порушуватиме наведені вище стандарти ЄСПЛ. У подібних випадках до уваги можуть братися: вартість майна, що підлягає конфіскації, законність чи незаконність його походження; тяжкість і характер вчиненого кримінального правопорушення; наявність, розмір і характер завданої шкоди або шкоди, яка потенційно могла бути завданою кримінальним правопорушенням; вид і розмір призначеного покарання тощо. Таким чином, під час прийняття рішення про застосування спеціальної конфіскації правозастосувач має переконатися в наявності не лише формальних для цього підстав, передбачених у КК, але й у тому, що таке застосування не порушуватиме «справедливу рівновагу між вимогами загального інтересу і захисту фундаментальних прав осіб», покладаючи на особу «надмірний індивідуальний тягар»¹.

Підбиваючи підсумок, зазначимо, що за своєю юридичною природою спеціальна конфіскація (ст. 96-1 і 96-2 КК) є іншим щодо покарання заходом кримінально-правового характеру, який має примусовий, майновий, безоплатний характер і застосовується до фізичної особи.

Сутність спеціальної конфіскації полягає в обмеженнях майнового характеру щодо особи (позбавлення права власності на належне особі майно) або без таких обмежень (вилучення майна, яке особі не належить на праві власності).

Зміст спеціальної конфіскації складає визначений законом і судом обсяг таких майнових обмежень. У зв'язку з цим під час прийняття рішення про застосування спеціальної конфіскації суд має переконатися в наявності не лише формальних для цього підстав, передбачених у КК, але й у тому, що таке застосування не порушуватиме «справедливу рівновагу між вимогами загального інтересу і захисту фундаментальних прав осіб», покладаючи на відповідну особу «надмірний індивідуальний тягар».

https://zib.com.ua/ua/print/120218-u_verhovnomu_sudi_pidsumuvali_rekomendacii_schodo_zahistu_pr.html.

¹ Постанова колегії суддів Другої судової палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 14 червня 2018 року у справі № 366/1872/17 // Єдиний державний реєстр судових рішень : офіц. сайт. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/74842644>.

2. Щодо співвідношення понять «конфіскація майна» (стаття 59 КК) та «спеціальна конфіскація» (стаття 96-1 КК).

Опрацювання положень чинного КК та сучасної спеціальної літератури дає підстави стверджувати, що покарання у виді конфіскації майна полягає в примусовому безоплатному вилученні у власність держави всього або частини майна, яке є власністю засудженого та є додатковим видом покарання, що встановлюється за тяжкі та особливо тяжкі корисливі злочини, а також за злочини проти основ національної безпеки України та громадської безпеки незалежно від ступеня їх тяжкості і може бути призначена лише у випадках, спеціально передбачених в Особливій частині цього Кодексу (ч. 2 ст. 52, ч. 1 і 2 ст. 59 КК).

З наведеного можна виокремити наступні ознаки конфіскації майна як покарання:

1) цей вид конфіскації майна є виключно додатковим покаранням, тому призначатися самостійно без основного не може;

2) призначається судом за тяжкі і особливо тяжкі корисливі злочини, а також за злочини проти основ національної безпеки України та громадської безпеки незалежно від ступеня їх тяжкості;

3) призначається цей вид конфіскації майна лише у випадку передбачення в санкції статті Особливої частини КК;

4) має примусовий характер і застосовується незалежно від волі засудженого;

5) має майновий характер, адже конфіскація майна як покарання позбавляє суб'єкта можливості володіти, користуватись та розпоряджатись певним майном;

6) має безоплатний характер, тобто засуджений не отримує ніякого відшкодування за конфісковане в нього майно;

7) цей вид покарання може бути у формі повної або часткової конфіскації.

Відповідно до ч. 2 ст. 50 КК метою покарання у вигляді конфіскації майна є не тільки кара, але й виправлення засуджених, а також запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень як засудженими, так і іншими особами.

Згідно з ч. 1 ст. 96-1 КК спеціальна конфіскація є іншим заходом кримінально-правового характеру, що має примусовий, майновий, безоплатний характер, полягає у вилученні майна осіб у власність держави, яке пов'язане із вчиненням кримінально-протиправного посягання, на підставі судового рішення, за умови безпосереднього вчинення умисного кримінального правопорушення або суспільно небезпечного діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною КК, за які передбачено основне покарання у виді позбавлення волі або штрафу понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, а так само кримінально-протиправного посягання, передбаченого у переліку, визначеному в ч. 1 ст. 96-1 КК.

З огляду на вищенаведені ознаки конфіскації майна як виду

покарання, а також поняття та ознаки спеціальної конфіскації як іншого заходу кримінально-правового характеру можна акцентувати увагу на таких відмінностях між цими різними за своїм змістом і суттю заходами кримінально-правового впливу:

1. конфіскація майна є одним з видів майнових покарань, що полягає в примусовому безоплатному вилученні за вироком суду майна засудженого, у власність держави. *Спеціальна конфіскація*, в силу своєї правової природи, як вже було зазначено, не є покаранням. Саме тому законодавець відніс її до числа інших заходів кримінально-правового характеру відносно покарання;

2. конфіскація майна є додатковим покаранням, що самостійно призначатись не може, а слугує виключно доповненням до основного покарання. Спеціальна конфіскація як інший захід кримінально-правового характеру, може застосовуватись самостійно або разом з покаранням чи іншими заходами кримінально-правового характеру;

3. конфіскація майна як покарання призначається за вчинення тяжких і особливо тяжких корисливих злочинів, а також злочинів незалежно від ступеня тяжкості проти основ національної безпеки України і громадського порядку у випадках, передбачених у санкціях статей Особливої частини КК. Спеціальна конфіскація застосовується лише за вчинення умисних кримінальних правопорушень або суспільно небезпечних діянь, що підпадають під ознаки діянь, передбачених Особливою частиною КК, за які визначене основне покарання у вигляді позбавлення волі або штрафу понад три тисячі неоподаткованих мінімумів доходів громадян, а також за вчинення протиправних посягань, перелік яких визначено ч. 1 ст. 96-1 КК. Отже правила, зазначені в ч. 2 ст. 59 КК на випадки застосування спеціальної конфіскації не поширюються;

4. конфіскація майна як покарання застосовується до всього або частини майна, придбаного на законних підставах, а не в результаті вчинення кримінального правопорушення або суспільно небезпечного діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною КК. Спеціальній конфіскації, навпаки, підлягає лише майно або здобуте кримінальним протиправним шляхом, або, хоча й набуте на законних підставах, але яке призначалось чи використовувалось для вчинення кримінального правопорушення або суспільно небезпечного діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною КК. Тобто спеціальній конфіскації підлягає виключно майно, що має пряме відношення до кримінально-протиправного посягання;

5. конфіскація майна як покарання є наслідком вчинення виключно кримінального правопорушення. Спеціальна конфіскація може застосовуватися не лише за вчинення кримінального правопорушення (злочину або кримінального проступку), але й суспільно небезпечного діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною КК;

6. конфіскація майна як покарання призначається виключно на підставі обвинувального вироку суду і не може бути призначена

неповнолітньому, неосудному або особі, яка звільняється від кримінальної відповідальності чи покарання, у тому числі й у зв'язку із закінченням строків давності (за виключенням випадків, коли давність не застосовується, наприклад, у разі вчинення злочинів проти основ національної безпеки України (ст. 109–114-1), миру та безпеки людства (ст. 437–439, ч. 1 ст. 442 КК). Спеціальна конфіскація застосовується за рішенням суду також у разі, коли особа не підлягає кримінальній відповідальності у зв'язку з недосягненням віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, або неосудністю, або звільняється від кримінальної відповідальності чи покарання з підстав, передбачених КК, крім звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності;

7. конфіскація майна реалізується виключно щодо засудженої особи. Адресатом спеціальної конфіскації може бути особа, яка: а) є суб'єктом кримінального правопорушення і була засуджена за його вчинення; б) не є суб'єктом певного кримінального правопорушення – неосудні та особи, що не досягли віку, з якого настає кримінальна відповідальність; в) є суб'єктом кримінального правопорушення, але була звільнена від кримінальної відповідальності чи покарання; г) є «третьою особою»;

8. нарешті, на відміну від конфіскації майна, спеціальна конфіскація не може бути застосована за вчинення кримінального правопорушення через необережність – вона застосовується за умови вчинення лише умисного кримінального правопорушення або суспільно небезпечного діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною КК, обмежено осудною особою або неповнолітньою особою, яка не досягла віку кримінальної відповідальності.

Підбиваючи підсумок, зазначимо, що правове реагування на порушення кримінально-правових заборон здійснюється як шляхом застосування покарання до винних осіб, так і завдяки реалізації інших заходів кримінально-правового характеру. Ці інші заходи, з одного боку, є допоміжним напрямом протидії злочинності у разі їх застосування поряд з покаранням (тобто в межах кримінальної відповідальності), а з іншого боку, – окремим напрямом протидії кримінальній активності у разі їх реалізації поза межами такої відповідальності. Різновидом таких інших заходів власне й є спеціальна конфіскація (ст. 96-1 і 96-2 КК). Щодо конфіскації майна (ст. 59 КК), то цей захід кримінально-правового характеру є проявом так званої каральної форми кримінально-правового впливу (покарання) – традиційно основного напрямку протидії різним проявам кримінальної активності.

3. Щодо порядку та критеріїв застосування спеціальної конфіскації як легітимної підстави позбавлення права власності (стаття 41 Конституції України, глава 26 Цивільного кодексу України).

Аналіз чинного кримінального законодавства України та сучасної спеціальної літератури дає підстави для висновку, що спеціальна конфіскація може застосовуватися до майна, яке було набуто не лише протиправним, але й легальним (правомірним) шляхом. Так, примусовому

безоплатному вилученню за рішенням суду у власність держави може підлягати здобуте правомірним шляхом майно, яке:

1) призначалося (використовувалося) для схилення особи до вчинення кримінального правопорушення, фінансування та/або матеріального забезпечення кримінального правопорушення або винагороди за його вчинення (п. 2 ч. 1 ст. 96-2 КК);

2) було підшукане, виготовлене, пристосоване або використане як засоби чи знаряддя вчинення кримінального правопорушення (п. 4 ч. 1 ст. 96-2 КК).

Конституція України проголошує, що кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності.

Право приватної власності набувається в порядку, визначеному законом.

Використання власності не може завдавати шкоди правам, свободам та гідності громадян, інтересам суспільства, погіршувати екологічну ситуацію і природні якості землі (ст. 41 Конституції України).

Ці положення Основного Закону, за справедливим зауваженням окремих вітчизняних науковців, знайшли своє закріплення в Цивільному кодексі України (далі – ЦК). Так, відповідно до ч. 1–4 ст. 13 ЦК особа здійснює цивільні права в межах, наданих їй договором або актами цивільного законодавства. При здійсненні своїх прав вона зобов'язана утримуватися від дій, які могли б порушити права інших осіб, завдати шкоди довкіллю або культурній спадщині. Не допускаються дії особи, що вчиняються з наміром завдати шкоди іншій особі, а також зловживання правом в інших формах. При здійсненні цивільних прав особа повинна додержуватися моральних засад суспільства.

Згідно з ч. 5 ст. 319 ЦК власник не може використовувати право власності на шкоду правам, свободам та гідності громадян, інтересам суспільства, погіршувати екологічну ситуацію та природні якості землі. Відповідно до ч. 6 ст. 13 ЦК у разі недодержання особою при здійсненні своїх прав вимог, передбачених у ч. 2–5 ст. 13 ЦК, суд може зобов'язати її припинити зловживання своїми правами, а також застосувати інші наслідки, встановлені законом.

Зі змісту ст. 1 і 2, ч. 1 і 2 ст. 8 Міжнародної конвенції про боротьбу з фінансуванням тероризму випливає, що кожна держава-учасниця вживає відповідно до принципів свого внутрішнього законодавства належних заходів для конфіскації коштів (зокрема активів будь-якого роду, матеріальних чи нематеріальних, рухомих чи нерухомих, незалежно від способу їх придбання), які використовувались або були виділені з метою вчинення злочинів, зазначених у статті 2, і надходжень, отриманих у результаті таких злочинів.

Звідси й примусове вилучення у власність держави майна, набутого легальним (правомірним) способом, у випадках його використання проти інтересів суспільства та окремих його членів, цілком відповідає чинному

законодавству України та узгоджується з нормами міжнародно-правових документів у сфері протидії злочинності.

У зв'язку з цим майно, яке призначалося (використовувалося) для схилення особи до вчинення кримінального правопорушення, фінансування та/або матеріального забезпечення кримінального правопорушення або винагороди за його вчинення (п. 2 ч. 1 ст. 96-2 КК) за рішенням суду підлягає вилученню у власність держави на підставі п. 2 ч. 9 ст. 100 Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК), а майно, яке було підшукане, виготовлене, пристосоване або використане як засоби чи знаряддя вчинення кримінального правопорушення (п. 4 ч. 1 ст. 96-2 КК) – конфіскується на підставі п. 1 ч. 9 ст. 100 КПК. В останньому випадку гроші, цінності та інше майно, які підшукані, виготовлені, пристосовані або використані як засоби чи знаряддя вчинення кримінального правопорушення конфіскуються, якщо власник (законний володілець) знав про їх незаконне використання. У разі, якщо власник (законний володілець) не знав і не міг знати про їх незаконне використання, зазначені гроші, цінності та інше майно повертаються власнику (законному володільцю). Зазначене майно, відтак, спеціальній конфіскації не підлягає.

Таким чином, з огляду на приписи п. 4 ч. 1 ст. 96-2 КК спеціальна конфіскація може бути застосована до майна засудженого чи в передбачених КК випадках – до майна іншої особи, яке використовувалося як знаряддя вчинення кримінального правопорушення, лише у разі, якщо власник (законний володілець) знав про їх незаконне використання¹.

При цьому варто звернути увагу на те, що доведеної обізнаності законного володільця майна про його кримінально-протиправне використання достатньо для того, щоб можна було застосувати спеціальну конфіскацію, якщо сторона обвинувачення не довела обізнаності власника про таке використання його майна. У ч. 6, 9, 10, 11 ст. 100 КПК та ч. 1 та 5 ст. 96-2 КК законодавець використовує терміни «власник» і «законний володілець» як альтернативні. Тому ці положення не вимагають доведення факту обізнаності про злочинне використання майна двох осіб – власника і законного володільця. Також у питанні застосування спеціальної конфіскації закон не визначає переваги власника перед законним володільцем чи навпаки².

Доречно також зауважити, що главою 26 ЦК унормовані правовідносини щодо права спільної власності. Так, згідно з ч. 1–3 ст. 355 ЦК майно, що є у власності двох або більше осіб (співвласників), належить їм на праві спільної власності (спільне майно). Майно може належати особам на праві спільної часткової або на праві спільної сумісної власності. Право спільної власності виникає з підстав, не заборонених законом.

¹ Постанова колегії суддів Другої судової палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду у справі № 676/2199/19 від 09.04.2020 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/88749307>.

² Постанова колегії суддів Першої судової палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду у справі № 138/2740/16-к від 09.09.2019 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/81722375>.

Згідно з ст. 368 ЦК спільна власність двох або більше осіб без визначення часток кожного з них у праві власності є спільною сумісною власністю. Суб'єктами права спільної сумісної власності можуть бути фізичні особи, юридичні особи, а також держава, територіальні громади, якщо інше не встановлено законом. Майно, набуте подружжям за час шлюбу, є їхньою спільною сумісною власністю, якщо інше не встановлено договором або законом. Майно, набуте в результаті спільної праці та за спільні грошові кошти членів сім'ї, є їхньою спільною сумісною власністю, якщо інше не встановлено договором, укладеним у письмовій формі.

Відповідно до ч. 1 і 3 ст. 370 ЦК співвласники мають право на виділ у натурі частки із майна, що є у спільній сумісній власності, крім випадків, установлених законом. Виділ частки із майна, що є у спільній сумісній власності, здійснюється у порядку, встановленому ст. 364 ЦК.

Згідно з ч. 1 і 2 ст. 364 ЦК співвласник має право на виділ у натурі частки із майна, що є у спільній частковій власності. Якщо виділ у натурі частки із спільного майна не допускається згідно із законом або є неможливим (ч. 2 ст. 183 ЦК), співвласник, який бажає виділу, має право на одержання від інших співвласників грошової або іншої матеріальної компенсації вартості його частки.

Системний аналіз наведених законодавчих положень дозволяє стверджувати, що майно, яке призначалося (використовувалося) для схиляння особи до вчинення кримінального правопорушення, фінансування та/або матеріального забезпечення кримінального правопорушення або винагороди за його вчинення (п. 2 ч. 1 ст. 96-2 КК) або було підшукане, виготовлене, пристосоване або використане як засоби чи знаряддя вчинення кримінального правопорушення (п. 4 ч. 1 ст. 96-2 КК), може належати співвласникам на праві спільної сумісної власності. У такому разі останні володіють цим майном у рівних частках.

При цьому слід звернути увагу на те, що в межах кримінального провадження є неприпустимим вирішення спору про право власності на майно шляхом поділу його з виділенням часток. Відповідно до ч. 12 ст. 100 КПК спір про належність речей, що підлягають поверненню, вирішується у порядку цивільного судочинства. Підставою для виділення частки майна у праві спільної сумісної власності має бути вимога співвласника такого майна або державного чи приватного виконавця.

Крім того, належить звернути увагу і на те, що згідно з положеннями ст. 183 ЦК речі поділяються на подільні і неподільні. Подільною є річ, яку можна поділити без втрати її цільового призначення. Неподільною є річ, яку не можна поділити без втрати її цільового призначення. У зв'язку з цим, якщо майно знаходиться на праві спільної сумісної власності і не може бути виділене в натурі без втрати його цільового призначення, то спеціальна конфіскація такого майна, яке, водночас, призначалося (використовувалося) для схиляння особи до вчинення кримінального правопорушення, фінансування та/або матеріального забезпечення кримінального правопорушення чи

винагороди за його вчинення, а так само було підшукане, виготовлене, пристосоване або використане як засоби чи знаряддя вчинення кримінального правопорушення, є неможливою¹.

Таким чином, застосування спеціальної конфіскації, предметом якої є майно, здобуте легальним (правомірним) шляхом, ґрунтується на положеннях Конституції України та нормах міжнародно-правових документів. Порядок та критерії вилучення такого майна у власність держави визначений у відповідних положеннях кримінального і кримінального процесуального законодавства України. В окремих випадках реалізація спеціальної конфіскації зумовлює аналіз і оцінку положень інших галузей національного законодавства.

*Правова позиція підготовлена
науковцями кафедри
кримінального права і кримінології
факультету № 1
Харківського національного
університету внутрішніх справ*

Зразок для цитування:

Правова позиція. *Вісник Кримінологічної асоціації України* : зб. наук. праць. № 2 (23). 2020. С. 192—203.

¹ Постанова колегії суддів Другої судової палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду у справі № 676/2199/19 від 09.04.2020 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/88749307>.